

KIELEMME KÄYTÄNTÖ

Äänteiden kauneudesta¹

Lehdissämme käytiin äskettäin keskustelua siitä, onko *l*-kirjainta suomen kielessä nimitettävä *älläksi* vai *elläksi*, *s*-kirjainta *ässäksi* vai *essäksi* jne. Monissa puheenvuoroissa tällöin ääntämystä *äl*, *äs* ilmoitettiin vieroksuttavan siksi, että niihin sisältyvää *ä*-vokaalia pidettiin rumempana kuin *el*, *es* -ääntämyksen *e*-vokaalia. Onko tällaisessa kielen äänteiden kauneudellisessa luokittelussa asiallista pohjaa?

Jos kysyttäisiin, kumpi ääntämys on kauniimpi: yleiskielen mukainen *Suomen mies* vai eräiden murteiden *Suomen miäs*, niin enimmäst meistä arvatenkin pitäisivät yleiskielisiä muotoja noita murteita miellyttävämpinä nimenomaan siksi, että pariaäntiöt *uo* ja *ie* tuntuvat korvaamme kauniimmilta kuin *ua* ja *iä*. Mutta johtuneeko tuo ero siitä, että diftongit *ua* ja *iä* jostakin suhteellisen objektiivisesta syystä ovat rumempia kuin *uo* ja *ie*, esim. siihen tapaan kuin että räkättirastaan rääkäisy on musikaalisesti vähemmän miellyttävä kuin laulurastan sointuva ujellus?

Voimme todeta, että *uo*-diftongia ei millään järkisyyllä kyetä ääniopillisesti, akustis-fysikaalisesti selittämään *ua*-diftongia kauniimmaksi eikä *ie*-pariaäntiötä kauniimmaksi kuin *iä*. Tuo kauniimpana pitämismme johtuu nim. vain historiallis-sosiaalisista syistä, siitä että olemme tottuneet kuulemaan *Suomen mies* -ääntämystä sosiaalisesti muotia määrääväältä taholta: opettajilta, kirkon miehiltä, näyttämötaiteilijoilta ja muilta yhteiskunnan johtohenkilöiltä. On todennäköistä, että esim. Agricolan aikoina 1500-luvulla ei vielä kenenkään turkulaisen sanankuulijan esteettistä vais-

toa häirinyt, jos sikäläinen pappi saarnastuolista äänsi *Suomen miäs*.

Mutta *ä*-vokaalin niin sanoakseni kauneudellinen suhde *e*:hen ei tietenkään voi selittyä samoin kuin esim. *uo*-diftongin suhde murteelliseen pariaäntiöön *ua*. Kuuluuhan hyvään yleiskielen ääntämykseen sekä *ä* että *e*, eikä kai tavallisen käsityksemme mukaan esim. *tähti* ole rumempi sana kuin *lehti* tai *käsi* vähemmänkauniskuin *kesi*. Jokiselitys sentään täytyy olla siihen, että monien suomalaisten mielestä esim. kirjaimennimi *el* tuntuu olevan kauniimpi kuin *äl*. Ja miten yleensä on ymmärrettävissä kahdetalaisuus niiden aakkosennimiemme ääntämisessä, niin että erään äskeisen gallup-tutkimuksen mukaan (Hels. San. 9. 9. 62) enemmistö suomalaisista puhuu *ässästä* ja melkoisen suuri vähemmistö *essästä*? Nykyisin käytettävissä olevien tietojen mukaan selitys on lyhyesti sanoen seuraavanlainen.

Kun aakkosten nimet ensi kertaa luultavasti keskiajan loppuvuosikymmeninä omaksuttiin kieleemme mahdollisesti Turun katedraalikoulun vaikutuspiirissä, ne saatiin ilmeisesti ruotsin kielen välityksellä ja sen mukaisessa asussa. Siihen aikaan Turussa puhutussa ruotsin kielessä tehtiin todennäköisesti vielä *ä* ja *e*-vokaalien välillä selvä ero (niin että äännettiin esim. *läxa* ja *pänna*, mutta *bett* 'terä' ja *hett* 'kuuma'), mikä ero myöhemmin on Suomen ruotsista hävinnyt, niin että *ä* ja *e* lankesivat yhteen (ja siis ruvettiin ääntämään esim. *lexa*, *penna*). Puheenalaisten aakkosten nimet ovat lainautumisen aikaan ilmeisesti ruotsissaakin olleet *ä*:lliset tai ainakin *e*:tä selvästi leveämmän vokaalin sisältävät (nojaan

¹ Kielivartio 27. 9. 1962.

tässä ruotsin kielen tutkijamme prof. Olav Ahlbäckin käsitykseen), siis suunnilleen *äll*, *äss* jne. Myöhemmin, ainakin jo 1500-luvulta lähtien, Suomen ruotsissa nuo kirjaimennimet muuttuivat asuun *ell*, *ess* jne. (samoin kuin siis *pänna* > *penna*, *läxa* > *lexa*), mutta suomen kielessä, jossa ei mitään vastaavaa äänne-
muutosta ole tapahtunut, vanha *ä*:llinen asu säilyi aivan niin kuin luultavasti samoihin aikoihin ruotsin kielen välityksellä lainatuissa toisissa koulutermeissä *läksy* ja *pännä*, ja tuo *ä*-asu oli esim. 1700-luvun alussa täysin vakiintuneena kirkon harjoittamassa lukutaidon opetuksessa, kuten Taneli Juslenius sanakirjansa esipuheessa selvästi todistaa.

Sen jälkeen kun ruotsissa *ä* oli muuttunut *e*:ksi kaikissa muissa asemissa pait-

si *r*-kerakkeen edellä, ruotsinpuhujiemme kielivaisto tietenkin rupesi oudoksumaansellaista *ä*:n käyttöä, joka ei enää sopinut kielen äännejärjestelmään. Tämä oudoksuminen hiipi melko yleisesti myös kaksikielisen suomalaisen oppineiston kielitajuun, ja tästä selittynee vanhojen kirjaimennimien *äl*, *äs* jne. vaihtuminen myös heidän suomenkielisessä puheessaan asuiksi *el*, *es* jne., mikä muutos kaupunkipaikoissa pääsi alkuun laajemmalti vasta kuluvan vuosisadan aikana. *Läksy* ei kuitenkaan ole muuttunut *lek-syksi* eikä puhekielen *pännä pennäksi*. »Ärräpäät» eivät myöskään liene *essä*-väen piirissä vaihtuneet »erräpäiksi», koska ruotsin kielikin suvaitsee *ä*:n *r*-kerakkeen edessä.

LAURI HAKULINEN